

UDK 821.163.42 Sudeta, Đ.
244
Izvorni znanstveni članak
Primitljeno 12/06.

Promišljanje religioznih elemenata u pjesništvu Đure Sudete

Natali Hrbud*

Sažetak

O Đuri Sudeti (1903–1927), prerano preminulom pjesniku koji živi u srcima mnogih ljubitelja lijepih stihova, pisano je mnogo. O njemu su pisani brojni članci, o čemu svjedoče i bilješke u ovome radu. Pa iako se čini da je gotovo sve rečeno, nije teško naići na podatke koje navodi samo određeni autor članka o Đuri Sudeti. U ovome su radu prikazane one Sudetine pjesme u kojima se posebno očituju religiozni elementi. Za ovu prigodu to su: Pjesma Mariji; Majci Bola; Nedjelja; Tvoja volja; Intima; Vječna žrtva; Oče, Bože; U Sutonu; Praznina i Kroz šibe života. U njima pjesnik očituje svoje probleme, stavove, sumnje, strahove i sve ono što čovjeka čini bićem zavisnim o Drugome, o Bogu. Posebna je pozornost posvećena pjesmi Nedjelja, koja je prepuna liturgijskih pojmova koje u ovome članku ukratko obrađujemo.

Uvod

Izlaganje je zamišljeno kao promišljanje dijela pjesničkog stvaralaštva Đure Sudete. U središtu je našeg zanimanja takvo promatranje i čitanje Sudetinih pjesama koje prepoznaje i osjeća religiozne elemente, stoga nije riječ o izričito književnom promišljanju, iako se i na neke elemente takvog promišljanja u izlaganju pozivamo.¹ Poradi toga odabrali smo deset pjesama za koje ne možemo u cijelosti

* Natali Hrbud, lic. filozofije, Zagreb.

1 Ovdje želimo upozoriti na jednu distinkciju koju ističe Drago Šimundža u svom članku »Paradoksi vjere i nevjere u književnosti« — »Opseg i praktično značenje pridjeva *religijski* odnosi se prije svega na pitanja o religiji i (li) religijama, primjerice na rasprave o religijskim doktrinama i (li) razlikama, te u tom smislu i o religijskim temama (...) dok pridjev *religiozni* označava osobni doživljaj religioznosti, konkretno religiozno stanje konkretnog čovjeka. Drugim riječima, kad književnici izriču svoja uvjerenja, odnosno kad analiziraju i predočavaju stajališta i doživljaje svojih junaka, ili kad sami junaci izriču svoja uvjerenja, onda su u pitanju (osobna) *religiozna* stanja i doživljaji, bez obzira kojoj religiji pripadaju pojedini književnici i njihovi junaci, odnosno o kojoj je sudjelnici religioznog kruga riječ (teističkoj ili ateističkoj, skeptičkoj ili indiferentističkoj).« Drago Šimundža, »Paradoksi vjere i nevjere u književnosti«, u Ivan Šestak, ur., *Religijske teme u književnosti*, Zbornik

tvrditi ni da su reprezentativne, ni najbolje Sudetine pjesme, ali one sigurno izražavaju dio pjesnikove religiozne zaokupljenosti.

S obzirom da smatramo da je za pjesnikovo stvaranje uvelike važna i njegova životna sredina i okolnosti u kojima živi, a u Sudetinu slučaju i neizlječiva bolest, koja ga je poticala na razmišljanje o boli i smrti, kratki se pjesnikov životopis nametnuo kao obveza.² Nedjeljko Mihanović u predgovoru knjizi *Izabrana djela* primjećuje: »Biografija pjesnika Đure Sudete je jednostavna i kratka. Ali je s obzirom na poticaje i nadahnuća, koja su proizlazila iz njegova neumoljivom bolešću pritisnuta života, neobično važna. Sva je njegova poezija prožeta autobiografskim obilježjima.«³

Iako je Sudetino pjesništvo, ono koje govori o Bogu, sve na neki način kršćansko, u drugom smo poglavlju odabrali one pjesme koje određenije, posebno svojim riječima i oblikom, odaju o kakvoj vrsti religioznosti je riječ. Nakon toga pokušavamo proniknuti u motive »neizrečenog« Boga te nastavljamo razmišljanjem o Njegovu intimnom pjesnikovu doživljavanju.

Također govorimo o Pjesnikovoj zaokupljenosti Majkom Božjom. On naime često spominje Mariju, bilo da joj se izravno obraća i moli, bilo da je spominje u kontekstu Isusa Krista, simbolično možda i onda kada se obraća svojoj majci.

Potaknuti pak Petračevim istraživanjem o euharistiji, odlučili smo pogledati i Sudetinu pjesmu *Nedjelja*, u kojoj susrećemo pjesnika kao praktičnog vjernika. Ovdje smo smatrali shodnim da neke tipično kršćanske pojmove objasnimo s liturgijskog aspekta.

Čovjekove pak sumnje i nemire Pjesnik najbolje očituje u svojim »sutonskim« pjesmama, stoga smo odabrali i jednu od takvih pjesama iz njegovih mladih, đачkih dana. Vidjet ćemo da neke od njih zapravo i nisu samo pokušaji.

Završavamo dvjema sadržajno suprotstavljenim pjesmama: *Praznina*, u kojoj se očituje nezainteresiranost modernog svijeta za Boga, te *Kroz šibe života*, gdje se takvom nazoru suprotstavlja Pjesnikova izričita potreba za njim.

radova međunarodnog simpozija održanog u Zagrebu 9. prosinca 2000, organizirao pater Vladimir Horvat, Biblioteka Religijski niz, gl. ured. Ivan Koprek, Filozofsko–teološki institut Družbe Isusove, Zagreb 2001, str. 172. i 173. U daljnjem tekstu uz ime pisca i naslov članka iz zbornika navodimo i ime urednika, kao i naslov zbornika: Ivan Šestark, ur., *Religijske teme u književnosti*, slično i kod ostalih publikacija.

2 Već 1943. Mate Ujević ustvrđuje: »O Sudeti su pisali mnogi, i to s najrazličitijih strana.«. Vidi Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, uredio i bilješke napisao M. Ujević, Suvremeni hrvatski pisci, knjiga osma, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb 1943, str. 305. U daljnjem tekstu navedenu knjigu i sve sadržaje (uz kratku oznaku sadržaja) u njoj navodimo kao: Đuro Sudeta, *Proza II*.

3 Nedjeljko Mihanović, »Predgovor«, u Izidor Poljak, *Izabrana djela*, * Đuro Sudeta, *Izabrana djela*, priredio Nedjeljko Mihanović, Stoljeća hrvatske književnosti, gl. ured. Vlatko Pavletić, Matica hrvatska, Zagreb 2004, str. 101. U daljnjem tekstu navedeno djelo navodimo kao: Izidor Poljak, *Izabrana djela*, * Đuro Sudeta, *Izabrana djela*.

1. Ukratko o životu Đure⁴ Sudete⁵

Rođen je 10. travnja 1903. u Staroj Ploščici kraj Bjelovara. Rastao je u seoski skromnoj obitelji.⁶ Osnovnu školu polazio je od 1910. u rodnome selu, a 1914. upisao se u zagrebačku donjogradsku gimnaziju. Bio je osjetljiva zdravlja, a kako navode Mate Ujević⁷ i brat mu Mato Sudeta (koji je tada bio u Preparandiji⁸), Sudeta je u Zagrebu živio dosta teško. Ujević tako ustvrđuje: »Mali Đuka ide utrtrim stazama mnoge siromašne seljačke djece, ministrira u samostanu i bolnici milosrdnih sestara, i za to dobiva hranu, a stanuje u kojekakvim zakutnim sobicama, bez sunca, svjetla i ogrjeva.«⁹ A brat mu Mato kaže: »Slaba hrana i vlažan stan, u koji nije nikad doprlo sunčano svjetlo, učiniše, te je već nakon dvije godine počeo pobolijevati. Zahvativši još kao gimnazijalac za vrijeme škol. praznika disenteriju toliko je oslabio, da se nikako nije mogao pravo da oporavi. U četvrtom razredu gimnazije iskašljao je prvi put krv.«¹⁰ Nakon male mature upisao se u Učiteljsku

- 4 »Prigodom dogovaranja o krsnom imenu, mi djeca protivili smo se imenu: Franjo, jer je Đuro mnogo ljepše ime; ta sv. Juraj imao je konja i sablju. To smo vidjeli na slici kod susjeda. Međutim, ime, koje mu je bilo prvotno namijenjeno, a kojemu smo se mi djeca protivili, primio je pokojni naš braco pred svoju smrt stupajući u red braće Franjevaca, opasavši se bijelim pasom redovničkim.« Vidi u Mato Sudeta, »In memoriam«, *Hrvatska Prosvjeta*, God. XIV, br. 11, Zagreb, 1927, str. 236. U daljnjem tekstu Mato Sudeta, »In memoriam«, *Hrvatska Prosvjeta*.
- 5 Smatramo da utjecaji iz djetinjstva, mladenaštva (bolest mladog pjesnika) igraju veliku ulogu u pisaca (pjesnika), a kada je riječ o Đuri Sudeti onda gotovo da nema dvojbe oko sraslosti pjesnika i njegova života. Usput životopis prema Mato Sudeta, »In memoriam«, *Hrvatska Prosvjeta*, str. 236–239, te posebno Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, 97–313. Također pogledati Drago Šimundža, *Bog u djelima hrvatskih pisaca: vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Redovita izdanja za članstvo, Knjiga 9, Zagreb, 2005, str. 253–304. (U daljnjem tekstu navedeno djelo navodimo kao: Drago Šimundža, *Bog u djelima hrvatskih pisaca: vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*.) Te Izidor Poljak, *Izabrana djela*, * Đuro Sudeta, *Izabrana djela*, str. 101–121.
- 6 »Rođen u selu Staroj Ploščici kraj Bjelovara 10. travnja 1903. u siromašnoj kući od oca Filipa i majke Mare rodene Palić; ...« vidi u Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 297. Također je zanimljivo napomenuti da je Đuro Sudeta rođen na Veliki petak. Vidi u Mato Sudeta, »In memoriam«, *Hrvatska Prosvjeta*, str. 236, te u »Ljetopis Đure Sudete« u Izidor Poljak, *Izabrana djela*, * Đuro Sudeta, *Izabrana djela*, str. 112.
- 7 »Ujević, Mate (1901–67), književnik; pokretač *Hrvatske enciklopedije*, razvio nakon rata intenzivnu djelatnost u Jugoslavenskom leksikografskom zavodu (pomoćnik direktora), gl. urednik *Pomorske enciklopedije* i *Bibliografije*, *rasprava, članaka i književnih radova*.« Vidi u *Leksikon JLZ*, A–Ž, direktor Miroslav Krleža, urednici N. Bogdanov, F. Gospodnetić, D. Grlić, Lj. Grlić, K. Krstić, J. Šentija, B. Vranjican, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1974, str. 1020. U daljnjem tekstu navedni leksikon navodimo kao: *Leksikon JLZ*.
- 8 U vrijeme kada je Mate Ujević priredivao *Pjesme I i II*, brat pokojnog Đure, Mato Sudeta, bio je viši školski izjavitelj Ministarstva narodne prosvjete. »Kod uređivanja Pjesama I i II imao sam zahvaljujući g. Mati Sudeti, višem školskom izjavitelju ministarstva narodne prosvjete, ...« Mate Ujević, »Napomene«, u Đuro Sudeta, *Pjesme II*, priredio i bilješkama popratio Mate Ujević, *Suvremeni hrvatski pisci*, knjiga četvrta, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943, str. 216. U daljnjem tekstu navedno djelo navodimo kao: Đuro Sudeta, *Pjesme II*.
- 9 Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 298.
- 10 Mato Sudeta, »In memoriam«, *Hrvatska Prosvjeta*, str. 237. i 238. A u »Ljetopisu Đure Sudete« za godinu 1914. između ostalog čitamo: »Već u drugom razredu boluje od škrofula. U četvrtom ra-

školu, a tamo mu je predavao i Vladimir Nazor. O tome svjedoči brat pokojnog pjesnika: »Pod budnim pak nastojanjem tadašnjeg profesora na zagrebačkoj preparandiji, hrvatskoga pjesnika Vladimira Nazora, počeo se naš Đuka u I. tečaju razvijati polagano, ali sigurno. I dok je za Nazora mogao da iz hrvatskog jezika postigne najvišu ocjenu, za njegovih je nasljednika jedva izmaknuo: dovoljnom. Naročito se tužio na jednoga profesora, koji je poslije postao urednikom jednoga književnog lista, koji je u njegovim radnjama zapažao čak i boljševičke tendencije.«¹¹ Svoju prvu pjesmu objavljuje 1919. godine u časopisu *Luč*; riječ je o pjesmi *Suton*¹². Od tada stalno piše, a u dvadesetoj je godini već dosta poznat kao pjesnik. Mate Ujević u časopisu *Luč* kaže: »Ime g. Sudete¹³ čitaocima našega lista dostatno je poznato. On je najpoznatiji pjesnik u našem pokretu poslije rata.«¹⁴ Kao maturant 1922.¹⁵ već biva prevezen u bolnicu. Od tada je njegov život pisanje, bolest i povremeni boravak u bolnicama. U srpnju iste godine polaže ispit zrelosti na Učiteljskoj školi.

Godine 1923, u ožujku, dobiva mjesto učitelja u Građanskoj školi u Virju.¹⁶ Za vrijeme boravka u Virju zajedno s tiskarom Milkom Tišljarem pokreće *Naš list*,

zredu gimnazije često pobolijeva, pa se pokazuju tragovi kobne bolesti tuberkuloze.« »Ljetopis Đure Sudete« u Izidor Poljak, *Izabrana djela*, * Đuro Sudeta, *Izabrana djela*, str. 112.

- 11 Vidi u Mato Sudeta, »In memoriam«, *Hrvatska Prosvjeta*, str. 238.
- 12 Vidi Krešimir Nemec, »Predgovor« u Đuro Sudeta, *Izbor iz djela*, priredio Krešimir Nemec, Riječ, Vinkovci, 2000, str. 8; Saša Vereš u Đuro Sudeta, *Pjesme; Mor* — Nikola Šop; *Pjesme, priče i drugo* — Vlado Vlasisavljević; *Pjesme i pjesnička proza*, priredio Saša Vereš, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 109, urednik Šime Vučetić, Matica hrvatska, Zora, Zagreb 1966, str. 9. (U daljnjem tekstu navedno djelo navodimo kao: Đuro Sudeta, *Pjesme; Mor* — Nikola Šop; *Pjesme, priče i drugo* — Vlado Vlasisavljević; *Pjesme i pjesnička proza*.) Dubravko Jelčić, »Biografija Đure Sudete« u Đuro Sudeta, *Izabrane pjesme*, uredio Dragutin Tadijanović, Hrvatski pjesnici, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1963, str. 80. (U daljnjem tekstu uz naznaku razlike članaka skraćeno navodimo djelo kao: Đuro Sudeta, *Izabrane pjesme*.) Te Sudeta: »Suton« i »Kad klone miso moja«, u »Najmlađa lirika«, *Luč*, God. XIV, broj 2–3, (1919), str. 56. i 57. Zanimljivo je svjedočenje Ilije Jakovljevića u »Pjesnik sutona« u Đuro Sudeta, *Sutoni*, uredio i predgovor napisao Ilija Jakovljević, Izdalo Hrv. učiteljsko društvo u Koprivnici, Zagreb 1929. »Nije puki slučaj, da prva njegova pjesma, koju štampah u 2.–3. broju četrnaestog godišta 'Luči', početkom godine 1919., nosi naslov 'Suton'«.
- 13 Moguće je primijetiti da se za živuće pisce, u razdoblju između dva rata, uobičajilo u časopisima oslovljavanje s gosopodin.
- 14 Mate Ujević, »Riječ o pjesmama G. Sudete«, *Luč*, God XX, broj 2–3, 1924–25, str. 61, te u istom broju tekst Ilije Jakovljevića »Spisateljske nesavjesnosti«, str. 59–61. Navedeni članak Mate Ujevića u daljnjem tekstu: Mate Ujević, »Riječ o pjesmama g. Sudete«, *Luč*.
- 15 Zanimljivo je napomenuti da u »Ljetopisu Đure Sudete« za 1921. godinu čitamo: »Kao polaznik Učiteljske škole boluje od sušice, pa je u travnju prvi put smješten u bolnicu.« »Ljetopis Đure Sudete« u Izidor Poljak, *Izabrana djela*, * Đuro Sudeta, *Izabrana djela*, str. 112. U toj istoj 1921 (neke se može datirati i za godinu 1920) izlaze njegovi prozni radovi: *Molitva i Uzkršnuće* u »Zora-Luč«, g. 1920/21, te u »Narodna Obrana«, Osiek, 24. XII. 1921. *Izmirenje*. Vidi u Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 304. i 305.
- 16 Postoji knjiga *Hrvatski pjesnik Đuro Sudeta u Virju: 1923.–1927.*, urednik Dražen Podravec, fot. Ivica Tišljar, Osnovna škola prof. F. V. Šignjara, Bjelovar, Tiskara Horvat, Virje 2002. Zanimljivo je svjedočenje brata pokojnog Sudete: »Svršivši g. 1922. učiteljsku školu čekao je na namještenje sve do proljeća 1923. I dok su svi njegovi drugovi, pa i oni najlošiji učenici, bili već davno namješteni, on nije mogao da dobije mjesta.« Vidi u Mato Sudeta, »In memoriam«, *Hrvatska Prosvjeta*, str. 238.

glasilo za prosvjetu i politička pitanja, a sam pokreće humoristički list *Čuča* te politički list *Podravac*.¹⁷ Osim toga iste godine u časopisu *Hrvatski Narod* (Koprivnica) izlaze prozni sastavci *Njihovo Veličanstvo: Oni*¹⁸, u časopisu Luč: *Semin Stan-ković: Duša i Sjena*, a u časopisu *Naš list: Vuci, Virje u 2. 924. godini* (prvi dio humoreske *Koprivnica za 1000 godina* koju su zajednički priredili M. Sudeta, A. Avdijević i Đ. Sudeta), i *Volovski ekspozije na ponoćku*. Svoju prvu zbirku pjesama *Osamljenim stazama*¹⁹ objavljuje 1924. godine; tu je zbirku sam slagao u priručnoj tiskari. U toj 1924. godini njegov je rad plodan i bogat: osim navedene zbirke pjesama uređuje *Naš list*, objavljujući članke i feljtone. U časopisu *Hrvatski Narod* izlazi *Koprivnica za 1000 godina* i izdaje tekst *Spomenica o četrdesetgodišnjici Hrvatskog pjevačkog društva Rusan*.²⁰ Nekako u isto vrijeme nastaje *Mor*, a ujedno prikuplja građu za roman iz učiteljskog života *A/2√3 ili Čovjek formula*, koji nije stigao napisati. Od srpnja 1925. do travnja 1926. boravi u sanatoriju Topolšica kraj Celja, gdje dovršava *Kućice u dolu*. Tamo upoznaje Katarinu Kristić iz Pančeva, studenticu agronomije. Smatra se da je to bila njegova najozbiljnija ljubav. Ona mu je često čitala i prevodila francuske pisce. Šteta što je Katarina u trenutku očaja, kad je mislila da će umrijeti, spalila Sudetina pisma; da nije, danas bismo posjedovali možda i stotinjak ljubavnih pjesama.²¹ Međutim Ilija Jakovljević²² u

17 Vidi u Ilija Pejić, »Neostvoreni snovi bolesnog mladića«, u Ilija Pejić, *Neodoljiva moć riječi*, Studije i osvrti, Linija Bjelovar — Hrvatski pedagoško–književni zbor, Ogranak Bjelovar, Bjelovar 2002, str. 158. i 159. Te Nedjeljko Mihanović, »Ljetopis Đure Sudete« u Izidor Poljak, *Izabrana djela*, * Đuro Sudeta, *Izabrana djela*, str. 112.

18 Tako navodi Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 304. Međutim u »Ljetopis Đure Sudete« u Izidor Poljak, *Izabrana djela*, * Đuro Sudeta, *Izabrana djela* str. 113. čitamo za godinu 1927. »... U koprivničkom 'Hrvatskom narodu' objavio humorističku pripovijest *Njihovo veličanstvo Oni* i posebno otisnuto *Njegovo Veličanstvo Ja*.« Ako je riječ o istoj inačici onda se podaci ne slažu!

19 Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 303. Zbirka *Osamljenim stazama* izašla je u Nakladi knjižare »Hermo« u Virju. Knjigotiskara S. Bartol i drug., predgovor je napisao Mate Ujević. *Kućice u dolu* u nakladi iste knjižare. Tisak Novinske štamparije u Zagrebu, predgovor je napisao Ilija Jakovljević.

20 Vidi Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 305.

21 Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 302.

22 O Iliji Jakovljeviću možemo pročitati: »Jakovljević je rođen 1898. u Mostaru, a umro je u zatvoru u Beogradu 1948. pod sumnjom da je pristaša HSS–a, ali čini se da je u pozadini bio 'slučaj Hebrang', usp. Grebalja, J., 'Ispitivanje od sumraka do svanuća', *Republika*, 56/2000, 10/12, 222–243. Nije mu pomoglo zatočeništvo u Jasenovcu i Staroj Gradiški ni sudjelovanje u partizanima. Taj 'emotivni' lirik, jednako u poeziji i prozi, vješt 'analizator, opažatelj iz zato deskriptivan', kako piše za nj Maraković ('Naši suradnici: I. Jakovljević', *Hrvatska Prosvjeta*, 10/1923, 5, 246) bio je, kao pristaša HSS–a, kratko vrijeme i predsjednik Društva hrvatskih književnika i urednik zagrebačkog *Hrvatskog Dnevnika* i *Savremenika* (1940). Kratko je bio tajnik (1921–1922) Kola hrvatskih književnika. Početkom tridesetih godina udaljio se od katoličkog pokreta i njihova književnoga kruga, ali nije nikada napadao bivše suradnike. Prije toga uređivao je *LUČ* i *Narodnu Politiku* (1919–1921) i *Hrvatsku Obranu* (1921–1923), surađivao u *Hrvatskoj Prosvjeti*, u kojoj mu je izlazio prvi roman *Na raskrsnici* (1925).« Točan navod prema V. Lončarević, »Svjetlo katoličke obnove«, *Uz stotu obljetnicu Luči* — 'Lista hrvatskog katoličkog daštva' (1905–2005), *Obnovljeni život* (61) 1 (2006), str. 75. bilješka 80.

predgovoru »Pjesnik sutona« zbirci *Sutoni* također spominje i Sudetinu zaručnicu.²³

Bio je operiran u Zakladnoj bolnici²⁴ u Zagrebu, 30. travnja 1926, no ni to nije pomoglo. Vratio se u Virje i nastavio raditi ono što voli, poučavati djecu. U tom kratkom razdoblju izlazi druga zbirka pjesama, *Kučice u dolu*,²⁵ a u Križevcima polaže državni učiteljski ispit. Iz te godine (1926) je i njegov spis *Uvod u spomen spis u povodu proslave 20. godišnjice Hrvatskog sokola u Koprivnici*²⁶. Međutim 15. siječnja 1927. je legao u krevet i više iz njega nije ustao. 24. veljače 1927. prevezen je u koprivničku bolnicu. »Ali prave pomoći više nije bilo i nesretni je pjesnik, u kršćanskom smirenju i velikoj strpljivosti, umro 30. travnja 1927. Pred smrt je postao franjevac trećoredac. Pokopan je na groblju u Koprivnici.«²⁷ Posmrtno su izdana djela: zbirka *Sutoni* 1929, fantastična pripovijest *Mor* 1930. godine, a 1943. u redakciji Mate Ujevića izlaze dvije knjige pjesama, *Pjesme I i II*, te dvije knjige proze, *Proza I i II* (priče, novele, feljtoni, humoreske i pisma).²⁸

23 Tako čitamo: »Pjesma 'Kad umrem' štampana je onako, kako ju je pok. Sudeta poslao pred smrt gdici Katarini K. Stariji tekst, koji se nalazi kod gđice Marije Z., nepotpuniji je i neizrađeniji, pak ga zato nisam ovdje ni upotrijebio.« Te nešto niže u tekstu: »Najveći pak dio pjesama, koje se ovdje po prvi put štampaju, uzet je iz pjesnikovih pisama njegovoj zaručnici M. Z., koja mi ih je s mnogo susretljivosti i iz pijeteta prema dragom pokojniku odmah nakon njegove smrti vrlo rado ustupila.« Vidi Ilija Jakovljević, »Pjesnik sutona«, u Đuro Sudeta, *Sutoni*, uredio i predgovor napisao Ilija Jakovljević, Izdalo Hrv. učiteljsko društvo u Koprivnici, Zagreb 1929, str. 16. U daljnjem tekstu Ilija Jakovljević, »Pjesnik sutona«, u Đuro Sudeta, *Sutoni*.

24 Biskup Vrhovac utemeljuje 1803. zakladu kojom se osniva Zakladna bolnica, ubožnica i ludnica u spomenutoj zgradi. Vidi u *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 2. Bje–Crn; Cević, Ivo, dr. gl. ured., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1982, str. 58, stup. II. Te ova bilješka: »God. 1804 otvorena je u Zagrebu na početku Ilice Zakladna bolnica, ubožnica i ludnica i predana na upravljanje redu milosrdne braće iz Požuna. Ta je bolnica 1930. porušena i premještena u zgradu na sv. Duhu, a 1942. u novosagrađene zgrade na Rebru, potom pretvorena u klinike Medicinskog fakulteta.« u *Opća enciklopedija*, sv. 1. A–Bzu; Šentija, Josip, gl. ured., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1977, str. 598. stup. II.

25 *Kučice u dolu* u nakladi Knjižare »Hermo«. Tisak Novinske štamparije u Zagrebu, predgovor je napisao Ilija Jakovljević. Naslovna strana Marijan Trepše. Vidi u Đuro Sudeta, *Pjesme, Mor* — Nikola Šop; *Pjesme, priče i drugo* — Vlado Vlasisavljević, *Pjesme i pjesnička proza*, str. 23.

26 Valja još napomenuti da je Đuro Sudeta napisao dvije stručne rasprave »Autoritet i omladina« i »Moderna škola rada«. A 1927. u časopisu *Domaće ognjište* izašli su njegovi prepjevi nekih staroin-dijskih pjesama. Vidi u Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 305.

27 Nikola Miličević, »Pjesnik Đuro Sudeta (1903.–1927.)« u Đuro Sudeta, *Izabrana lirika*, priredio i predgovor napisao Nikola Miličević, Erasmus naklada, Zagreb, 1995, str. 6. i 7. U daljnjem tekstu ovo djelo navodimo kao: Nikola Miličević, »Pjesnik Đuro Sudeta (1903.–1927.)« u Đuro Sudeta, *Izabrana lirika*. Ovdje je zanimljivo upozoriti na još jedan detalj iz života Đure Sudete: »Znajući sa sigurnošću, da mu nema spasa, i da će uskoro umrijeti, određivao je, kako želi da bude pokopan. Prvotna mu je želja bila, da ga pokopamao u Virju: 'To mi se groblje od svih, koje sam vidio, najviše dopada. Tako je lijepo u kasnu jesen i u zrelo ljeto. Tako je lijepo...' , no poslije, da nam bude i u smrti bliže, smirio se s time, da njegova malena kućica bude podignuta u našem dolu, t. j. na koprivničkom groblju.« Vidi također Mato Sudeta, »In memoriam«, *Hrvatska Prosvjeta*, str. 239.

28 Vidi u »Bibliografija: Glavna izdanja djela Đure Sudete« u Đuro Sudeta, *Pjesme, Mor* — Nikola Šop, *Pjesme, priče i drugo* — Vlado Vlasisavljević, *Pjesme i pjesnička proza*, str. 23. *Sutoni*, zbirka pjesama koju je izdalo Hrvatsko učiteljsko društvo u Koprivnici, tiskana je u Zagrebu. Uredio ju je i predgovor napisao Ilija Jakovljević. *Mor* je izašao od istog izdavača, tiskan u Zagrebu, te s član-

2. Religioznost kršćanske provenijencije

*Vječna žrtva*²⁹

U polumrake sive ja sam znao
pred Tebe stati i gledati u Te –
to lice blijedo i te ruke žute
Tvoj udes bijedan i Tvoj udes zao.

Ublažit htjedoh Tvoje boli krute,
što svijet ih Tebi za nagradu dao
i tražiti riječi, kojima bih pao
pred noge Tvoje i te boli ljute.

Al nisam mogo ni uzdaha smoći
nit suza poput tužne Magdalene;
gledahu mrtvo moje oči zdene.

A ti si zvao, zvao bez pomoći
daleko negdje s Golgote u noći
ponovno opet, umiruć rad mene. –

U ovoj pjesmi, koja je postumno izašla u Hrvatskoj Prosvjeti 1928, autor izričito naglašuje svoju religioznost, i to na način da je konkretizira specifično kršćanskim elementima, naravno interpretirano osobnim susretom pjesnika i Boga, odnosno Isusa Krista. Iako pjesnik Krista ne spominje imenom, nema nikakve sumnje da je riječ o njemu: na to upućuju tipično kršćanski pojmovi i simboli: *vječna žrtva*, *Magdalena*³⁰ i njezine suze, i *Golgota*³¹. Osim toga pjesma i jest posvećena Kristu, pjesnik mu se obraća izravno s velikim Ti. Staje pred njega, gaji osjećaje prema njemu, svojim stanjem donekle se poistovjećuje s njim, želi mu pomoći. I on je sam patnik poput Krista, ali kao što su ga i mnogi drugi prije njega zapravo »iznevjerili«, tako i Sudeta o sebi misli: Al nisam mogo ni uzdaha smoći/nit suza

kom Ljubomira Marakovića: *Uz ovu priču*, uz fotografiju autora i faksimil potpisa. *Pjesme I (Pokušaji, Osamljenim stazama)*. Uredio i bilješke napisao M. Ujević, u izdannju HIBZ-a. Suvremeni hrvatski pisci, knjiga treća. Zatim *Pjesme II* od istog Izdavača i urednika, (*Kućice u dolu I, Lišće i pupovlje, Les Légendes oubliées, Kućice u dolu II, Ovršje, Sutoni*), knjiga četvrta. Kao knjiga sedma izašla je *Proza I*, opet od istog izdavača i urednika (*Priče i novele*), te u *Prozi II*, kao knjiga osma (*Tuga, Feljtoni, Humoreske, Intimni Sudeta /Izbor iz Sudetinih pisama, Intermezzo, Posmrtni zvuci/*). Nakon godine 1943. izlazila su od vremena do vremena sve do današnjih dana različita izdanja Sudetine proze i poezije.

29 Đuro Sudeta, *Pjesme II*, str. 177. (*Bilježnica 2*). (*Hrvatska Prosvjeta*, 1928). Zbog tehničke jednostavnosti sve su pjesme u ovom tekstu citirane prema mogućnosti osobnog računal, stoga im oblik neznatno odudara od originala.

30 Vidi *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, uredio Anđelko Badurina, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990, str. 390, 394. i 395. U daljnjem tekstu ovaj leksikon navodimo kao: *Leksikon ikonografije...*

31 Vidi *Leksikon ikonografije ...*, str. 317.

poput tužne Magdalene; /(...) /A ti si zvao, zvao bez pomoći/daleko negdje s Golgote u noći/ ponovno opet, umiruć rad mene. Pjesnik je svjestan da je i on jedan od onih za koje je Isus umro. Stoga je zanimljivo zapažanje Božidara Petrača: »Ne će se pretjerati, kaže li se da je Sudetin život i njegov književni opus u cijelosti osvjedočena *Vječna žrtva*, stalni susret s Kristom patnikom, Kristom Golgote, Kristom otkupiteljem, onako kako je to pjesnik izrekao u istoimenoj pjesmi, kao stalni *memento* darivanja života koje u 'ludosti' Križa postiže svoju punu svrhu.«³²

Evo još jedne pjesme slična sadržaja iz Pjesnikova ranijeg razdoblja:

*Oče, Bože*³³

Oče, Bože, Ti tek jesi
sve je ovo sjena, grijeh
ovdje il' je plač ili smijeh
Oče, Bože, Ti nam sve si.

Grijehe naše uzmi k sebi,
naše suze Tebi neka
pred oltarom cijelog vijeka
svijete — da nas progno ne bi.

Slava Bože, slava Tebi,
mi smo ovdje pjesma jedna,
mi smo jedna rulja bijedna
što za grijehe dala sve bi...

Oče, naše bijedne oči
gore kao žižak Tebi.
Grijehe naše uzmi k sebi,
da nas, rad njih progno ne bi

Pjesmu *Oče, Bože* Mate Ujević je uvrstio u *Pokušaje*; ostala je u rukopisu, a nalazi se u pismu bratu Mati od 22. IX. 1920.³⁴ Ukoliko se prati rimovani stih tipa *abba*, onda je ova pjesma napisana u duhu tradicije (također aliteracija, asonanca³⁵ i sl.). Religiozna je po tome što se pjesnik obraća Bogu, ali treba zamijetiti da

32 Božidar Petrač, »Sudetina lirika«, u Đuro Sudeta, *Sveta žrtva*, Izabrane pjesme, priredio Božidar Petrač, Media 9, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1998, str. 142. U daljnjem tekstu: Božidar Petrač, »Sudetina lirika«, u Đuro Sudeta, *Sveta žrtva*.

33 Đuro Sudeta, *Pjesme I*, priredio i bilješkama popratio Mate Ujević, Suvremeni hrvatski pisci, knjiga treća, Izdanje Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943, str. 38. U daljnjem tekstu ovo djelo navodimo kao: Đuro Sudeta, *Pjesme I. (Pokušaji)*. (*Pismo bratu Mati od 22. IX. 1920*)

34 Mate Ujević, »Bibliografija«, u Đuro Sudeta *Pjesme I*, str. 181.

35 aliteracija — od lat. *a littera* — od slova, po slovu. Pjesnički ukras koji se sastoji u podudaranju početnih suglasnika kod riječi u rečenici ili stihu.; asonanca — od lat. *assonare* — odjekivati, zvečati uza što. Ukras koji se sastoji u podudaranju samoglasnika kod riječi u rečenici ili stihu. Također nepotpun srok gdje se ne slažu potpuno slogovi, nego samo vokali. Vidi u Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Tudice i posuđenice, priredio Željko Klaić, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1988, str. 48. (aliteracija) i 109. (asonanca). U daljnjem tekstu: Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*.

to čini na osebujuć način. On se moli; ova je pjesma dakle molitva. Valja pogledati u neki od molitvenika ili poslušati na misi, posebice kada »svećenik moli 'Gloria'«³⁶ da se vidi kako je riječ o prepoznatljivo kršćanskom načinu govora o Bogu. Postoje i drugi očiti kršćanski elementi u odnosu čovjeka i Boga u ovoj pjesmi: obraćanje Bogu s Oče, govor o grijehu — o uzimanju (otkupljenju) grijeha. Također u pjesmi čitamo o shvaćanju pjesnika kršćanina o Bogu i čovjeku. Samo Bog uistinu jest, sve ostalo tek je sjena u usporedbi s Njim, što se posebno naglašuje u prvoj strofi pjesme. Čovjek je grešan i kao takav pristupa Bogu, a samo On je u mogućnosti da nas oslobodi, ali i progna. Čovjekovo stanje je takvo da mu grijeh može postati suputnik, te čovjek u njega potpuno uroni, ponekad ga čak i želi. (Vidi posebno treću strofu!) No pjesnik se ipak moli Bogu da uzme naše grijeha i da nas ne progna. S obzirom na Sudetino »protivljenje« tumačenju pjesme³⁷, jer se prema njemu ona osjeća, moramo priznati da je osjećamo tek onda ako se kao ljudi duboko zamislimo nad sobom i svojim postupcima, i tako, propitujući sebe, dopustimo da nas ponese nešto zaista veće od nas, a to je vjera u Boga.

3. Neizrečeni Bog

*Tvoja volja*³⁸

Tvoja ruka moje ravna sne,
kad im srebro s mjesečevih prela
prosipa se preko gorskih vrela
i kad tone u bezdane zle...

Sve, što imam, što je davno htjela
moja duša — i to tvoje je!
Milost tvoja i dobrota — sve
od iskona u se je preplela!

36 Primjer molitvenika: *Sv. Andeo Čuvar, Molitvenik za katoličku mladež*, Zbirka molitava i pjesama iz različitih crkveno odobrenih molitvenika, Zagreb, Troškom i nakladom J. Hrašovec rod. Kohanek, Nrus 1712, Ordinatus Archi Dioeceseos Zagreb. NIHIL OBSTAT. Krešimir Pećnjak, censor., IMPRIMATUR. Zagrebiae 2. III. 1929, Dr. Dominicus Premuš m. p. Episcopus cons., Vicarius, Štamparija »Gaj«, Zagreb.

37 Drago Šimundža, *Bog u djelima hrvatskih pisaca: vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*, str. 266. Te Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 165.

38 Đuro Sudeta, *Pjesme II*, str. 28. (*Bilježnica 1. bez naslova*), (*Hrvatska Prosvjeta*, XII 1926), (*Kućice u dolu*, str. 28). U *Bilježnici 1.* prvih šest stihova glasi ovako:
»Tvoja ruka plete zlatne sne.
Srebro noći zvoni s Tvojih prela
i žubori plavih gorskih vrela
s Tvojom voljom teku mnoge dne.
Pa i ono, što je davno htjela
moja duša, i to Tvoje je.«
Dvanaesti stih glasi:
»Činit ono rad šta poslan dolje«.
Vidi u *Pjesme II*, str. 230.

I ja nit sam te dobrote tvoje
i ja zrnce tvog zdanja volje,
a što mogu slabe ruke moje?

Činit isto: — rad šta poslan dolje
pjeva ptić, kad povećernje boje
mru ko duše ljudi dobre volje...

Prva asocijacija kod pjesme *Tvoja volja*, koja pripada zbirci pjesama *Kućice u dolu*, je na Mt 6,10: »Budi volja tvoja kako na nebu tako i na zemlji!« Istina, riječ je samo o dojmu, ali dojmu koji se može iščitati iz ovoga neizrečenog i univerzalističkog obraćanja Bogu. U prvoj se strofi naglašava zahvaćanje »neimenovanog« Boga u pjesnikovu maštariju, izazvanu okolinom i osjećajima, onima koji su nužni za pjesničko stvaranje. Zahvaćanje je prisutno čak i onda kad se tone u bezdane zle. U drugoj pak strofi pjesnik »neimenovanom« duguje sva svoja htijenja, a milost i njegova dobrota preplela su se tu od iskona. U prve dvije strofe, katrene, uočavamo Pjesnikovu poznatu sklonost asonanci, što dodatno obogaćuje dojam ugođe i ljepote. Druge dvije strofe su tercine i izrazito su misaone za tako »osjećajnog« pjesnika. Dobro primjećuje Nedjeljko Mihanović: »Premda je Sudeta ponajprije pjesnik lirskih nemira i tihih bolesničkih čežnja o kojima se snatri u smiraju dana, u nekim pjesmama prodiru i nepretenciozni misaoni elementi, koji se temelje na antitezama: život i umiranje, prolaznost i vječnost.«³⁹ U trećoj strofi pjesnik ocrtava malenost stvorenja prema stvoritelju i to u osobnom obraćanju Bogu. Riječ je zapravo o svojevrsnoj molitvi Bogu, molitvi pjesnika koji osjeća svoju krhkost kao nit dobrote i zrnca Božjega zdanja. Pjesnik se pita: *što mogu slabe ruke moje?* Odgovor se nazire u posljednjoj strofi. Međutim iza njega slijedi zanimljiv lirski pjev: *kad povećernje boje mru ko duše ljudi dobre volje* koji čini nejasnim odgovor što se nazire u istoj strofi. Miroslav Šicel Pjesnikovu zaokupljenost tumači ovim riječima: »Sudetina je religioznost neceremonijalna, bez široke geste, gotovo bezglasna, tiha. Takva je i njegova lirika: nekonfliktna, sutonski smirena, ko morska utiha. Ako to i nije poezija velikih riječi i misli, ona je iskrena ispovijed čovjeka duboko pobožnog, koji samo u stihovima javno registrira privatnost svoje neposredne i bezgranične vjere u Boga.«⁴⁰

4. Sudetin intimni doživljaj Boga

*Intima*⁴¹

Nekada sam volio sutone i noći,
do umora tužne jesenske pejsaže

39 Nedjeljko Mihanović, »Predgovor«, u Izidor Poljak, *Izabrana djela*, * Đuro Sudeta, *Izabrana djela*, str. 106.

40 Miroslav Šicel, »Religiozni aspekt u pjesništvu Đure Sudete«, u Ivan Šestak, ur., *Religijske teme u književnosti*, str. 301.

41 Đuro Sudeta, *Pjesme II*, str. 178. (*Hrvatska Prosvjeta*, 1928.) (*Sutoni* — Ne radi se o zbirci pjesama koju je priredio Ilija Jakovljević. Mate Uvjević daje objašnjenje: »Sve ostale pjesme, koje je pjesnik

i od sveg, što ljudi na tom svijetu traže,
želio sam samo život u samoći.

Nekada sam držao, da je tek veselje
onda pravo, kada ne želi se išta
jedne noći tako nestati u ništa
bez ijednog krika i bez jedne želje.

Ja tad nisam shvaćo misterij veselja
zašto Bog nam tek ga naslutiti dao
i ja nijesam htio — ne, ja nijesam znao
ne željeti ništa, da je i to želja...

Nekada sam volio sutone i noći,
do umora tužne jesenske pejsaže
i od svega, što ljudi na tom svijetu traže,
želio sam samo život u samoći...

Pjesma *Intima* izašla je 1928. godine u *Hrvatskoj Prosvjeti*, dakle poslije Pjesnikove smrti. Prva strofa nam svjedoči da Sudeta voli upotrebljavati riječ »suton«, što često čini u svojim pjesmama.⁴² Inače i ova pjesma, kao i neke druge njegove pjesme, nosi naslov koji ima još pokoji lirski tekst⁴³, ali drukčije oblikovanog sadržaja. Čitajući i promišljajući pjesme ovog pjesnika, moglo se primijetiti da je tematika o kojoj piše usko vezana uz njegov životni put i njegovu bolest, što je naravno, kroz odabir riječi, prepoznatljivo u gotovo svakoj pjesmi. Slično je i u pjesmi *Intima*: pjesnik iznosi svoju intimnu ispovijest u kojoj nam otvara svoje, kako ovdje izričito navodi, želje. Pa iako se za ovog pjesnika govori da je osjećaje stavio ispred misaonog razmatranja⁴⁴, mora se priznati da pjesma itekako odiše misaonošću.⁴⁵ To pokazuje i autorovo retoričko uviđanje u trećoj strofi, da i ne željeti ništa, zapravo jest želja. Iako ima istine u izričaju da se pjesme ne bi trebale tumačiti nego osjećati, valja ipak, s obzirom na naš cilj, istraživanje religioznih elemenata u Sudetinu pjesništvu, pokušati »protumačiti« pjesnikov odnos prema Bogu. Treća strofa, *Ja tad nisam shvaćo misterij veselja/zašto Bog nam tek ga naslutiti dao/i ja nijesam htio — ne, ja nijesam znao/ne željeti ništa, da je i to želja*, ključna je za naše razmatranje. Valja primijetiti da se pjesnik ne bavi pitanjem postoji li Bog ili ne;

spjevao iza 'Kućica u dolu' i 'Ovršja' uvrstio sam u 4. odjel ove knjige, u 'Sutone', koji nisu ostali u obliku, kakav im je dao g. Jakovljević. Izmijenio sam, osim već spomenutih promjena, i poredak po vremenu postanka pjesama, uvrstivši pjesme kronološkim redom izmiješavši one, koje su već tiskane u 'Sutonima' s onima, koje nisu bile tiskane.« *Pjesme II*, str. 219.).

42 O tome nešto više govorimo u sedmom poglavlju ovoga rad: *Pjesnik sutona*.

43 Vidi u Đuro Sudeta, *Pjesme I*, str. 119.

44 Vidi u Nikola Miličević, »Pjesnik Đuro Sudeta (1903.–1927.)« u Đuro Sudeta, *Izabrana lirika*, str. 8. Vidi također Drago Šimundža, *Bog u djelima hrvatskih pisaca: vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*, str. 266. Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 165. Miroslav Šicel, »Religiozni aspekt u pjesništvu Đure Sudete«, u Ivan Šestak, ur., *Religijske teme u književnosti*, str. 301.

45 Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 165.

on ga pretpostavlja. Njegova pretpostavka, to jest konstatacija Boga, duboko je povezana s onim što čovjeka upravo čini različitim od ostalih bića: on se neprestano propituje, neprestano nešto želi, pa i onda, kao u ovom Sudetinu slučaju, kad ne želi ništa. I ne samo to, čovjek neprestano raste i razvija se, iako može naravno i nazadovati. Uzrok našim »patnjama« često su i naša neznanja. Zanimljivo je i ujedno paradoksalno: čovjek koji iz svog neznanja zaželi da ništa ne želi, pada u vlastitu zamku. Čovjek jednostavno ne može ne željeti!

Pjesma je dakako slojevita, rimovana (*abba*). Njezina slojevitost se sastoji u tome što pjesnik, služeći se tradicionalnim načinom slaganja pjesme (rima, asonancija, aliteracija itd.) postiže ugođaj i svojevrsnu muzikalnost. Mate Ujević o Sudetinoj poeziji primjećuje: »Dodir je uzpostavljen nekom nabačenom slikom, nekim deminutivom ili majstorski poredanim riečima, koje svojom muzikalnošću unose čitaocu u pjesnikova razpoloženja, u lirsko osjećanje cileoga života i prirode, lagano titranje podsviestnoga, religiozna smirenja i uzhićenja, ljubavne boli i utjehe i djetinju sraslost s prirodom.«⁴⁶ Svakako, to je samo površina pjesme, koja nas sutonima i noćima, kroz jesenske pejzaže, uvodi u samoću čovjeka, i tako do najintimnijih ljudskih želja, shvatljivih samo u odnosu čovjeka i čovjeka, te čovjeka prema Bogu. U tome se i sastoji slojevitost svakoga pjesničkog pokušaja.

5. Sudetina marijanska zaokupljenost⁴⁷

*Pjesma Mariji*⁴⁸

— Ja sam obolio teško, Marijo, majko moja,
i ne znam, da li će ikada bolovi moji proći.
Mnogo je bilo dana, mnogo je bilo noći
što čekah, da me opet molitva ozdravi Tvoja.

46 Mate Ujević, »Đuro Sudeta«, u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 310.

47 Vidi Drago Šimundža, »Gospa u hrvatskoj književnosti«, u *Crkva u svijetu* 34 (1999), br. 3. str. 350. Vidi također Drago Šimundža, *Bog u djelima hrvatskih pisaca: vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*, str. 280. Mate Ujević, »Riječ o pjesmama g. Sudete«, *Luč*, str. 62.

48 Đuro Sudeta, *Pjesme I*, str. 152. (*Osamljenim stazama*, str. 22). (*Zora — Luč* 1920/21). Valja napomenuti da je Đuro Sudeta pri stvaranju svojih pjesama također prolazio proces u kojem postoje varijante »iste« pjesme. Mate Ujević na str. 181. u Bibliografiji u *Pjesme I* naznačuje: »U Z. čl. prva strofa jednaka je prvoj strofi u 'Os. st.', osim što je treći i četvrti stih tiskan kao treći (skupa). Prvi stih druge strofe glasi:
'I nisu u čudu došla u odaje moje mrtve'.
Treća i četvrta strofa u 'Z. čl.' glase:
'Ah, nikoga nije bilo, da nada mnom svijeće pali
i moli za zdravlje moje, za dušu, što nevina vene –
ta nikog, nikog ne bješe osim smrti i mene –
ah, svi su me prezreli tada, što uvijek su uz mene stali.
I tako — sad nikoga nemam, sama je duša moja.
Prezren sam ostao ovdje i ne znam, kuda ću sada –
O, nemoj me ostaviti ti, utjeha moja i nada,
O, nemoj me prezreti, nemoj, Marijo, majko moja!'«.

I nisi — došla u odaje moje mrtve,
da čudo na meni stvoriš sa moći dobroga sina,
s riječi Onog, što stvori iz vode žarka vina,
sa strahom nevine djece, s krvi Božanske žrtve.

Nikoga nije bilo, da nada mnom svijeće pali
i moli za srce moje, za dušu, što nevina vene.
Nikoga, majko, ne bješe — osim smrti i mene
svi su me prezreli tada, što uvijek su laskat' mi znali.

— Umoran, nijem i strven ko ratnik s krvava boja
vraćam se natrag k Tebi; pred vrata samotnog grada.
Dok sve se oko mene ruši — Ti si tek jedina nada:
znadem —
Ti me tek prezreti ne ćeš,
Marijo,
majko moja!

Pjesma pripada zbirci *Osamljenim stazama* koja je izašla 1924. godine, zbirci koju je, kako smo naveli, Pjesnik sam slagao. Osim *Pjesme Mariji*, u zbirci se o Mariji govori i u ovim pjesmama: *Ave Maria*, *Molitva*, *Ja molim Ti se*, a motiv Marije se pojavljuje i u postumnoj zbirci *Sutoni: Suton, Kućice u dolu*. I na sam prvi pogled ova je lirska rimovana molitva bogata kršćanskim simbolima. Pa ako naoko i plijeni svojom jednostavnošću, u svojoj je iskrenoj intimnosti slojevita. Posebno je lijepo i suptilno kada pjesnik Majku Božju naziva svojom majkom, dapače obraća joj se njezinim imenom Marija. Pjesnik mlad, ali bolestan⁴⁹ u svojim bolovima očekuje, vjeruje i nada se da će ga molitva Mariji ozdraviti (prva strofa). No kao i u svakog vjernika koji prolazi svoju kušnju, bilo bolest, bilo nešto drugo, nazire se svojevrsno razočaranje: naime čuda nema (druga strofa). Ta ista strofa krcata je kršćanskim simbolima, pojmovima i sintagmama: *čudo, dobri sin, »Onaj što stvori iz vode žarka vina«, strah, nevina djeca, »s krvi Božanske žrtve«*. U trećoj strofi naziremo i »čovjekovu grešku« za takvo stanje: nikoga nema da za njega moli, da pali svijeću; svi su ga napustili osim smrti. Zanimljiv je taj intimni odnos prema njoj. I napokon, u četvrtoj strofi, povratak onoj koja ga neće prezreti, koja mu je jedina nada.

Pjesnik u prve tri katrene razvija rimu tipa *abba*⁵⁰, dok u četvrtoj strofi taj pravilan slijed ritma razbija umetanjem riječi »znadem«, ali tako da osnovna struktura rime ipak nije sasvim narušena. Zbog čega je pjesnik odabrao rimu ovakvoga tipa nije jednostavno objasniti, ali ona daje zaista specifičan ritam pjesmi, koja je smirena i »polagana«, a ipak krcata zgusnutim nabojem, možda upravo te smirene, ali intimizirane kršćanske revnosti. Ovom se pjesmom, a i drugim pjesmama o Bogorodici, Sudeta zapravo pridružuje hrvatskoj tradiciji marijanske poezije.⁵¹

49 Vidi u Mato Sudeta, »In memoriam«, *Hrvatska Prosvjeta*, str. 236 — 239.

50 Prema Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, XI. Izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 1978, str. 100. i dalje. Djelo dalje navodimo kao: Milivoj Solar, *Teorija književnosti*.

51 Vidi Drago Šimundža, »Gospa u hrvatskoj književnosti«, u *Crkva u svijetu*, 34 (1999), br. 3, str. 350.

Pogledajmo još jednu pjesmu koja upućuje na Mariju, a uspoređujemo je s Matoševom Utjehom kose:

*Majci Bola*⁵²

U crkvi punoj sjetne polutame
Plameni odsjev svijeća pada.
Na zidu blijedom dršću sjene same.
U crkvi mir i pokoj vlada.

Srca su puna nemira i jada
Pod sjetom neke teške tame.
Pogledom jednim punim vedrih nada
Pokoj je blagi pao na me.

Pogledom ovim, puno tuge same
Skrusi se srce i zaplače tio.
U bolu dršću zvijezde plamene.

U kutu jednom punom sjetne tame
Uzdah se čuje žaloban i snio:
O Majko Bola, moli za mene!

*Utjeha kose*⁵³

Gledao sam te sinoć. U snu. Tužan. Mrtvu.
U dvorani kobnoj, u idili cvijeća,
Na visokom odru, agoniji svijeća,
Gotov da ti predam život kao žrtvu.

Nisam plako. Nisam. Zapanjen sam stao
u dvorani kobnoj, punoj smrti krasne,
Sumnjajući, da su tamne oči jasne,
Odakle mi nekad bolji život sjao.

Sve baš, sve je mrtvo? Oči, dah i ruke,
Sve, što očajanjem htjedoh da oživim
U slijepoj stravi i u strasti muke,

U dvorani kobnoj, mislim u sivim.
Samo kosa tvoja još je bila živa,
Pa mi reče: — Miruj! U smrti se sniva.

52 Đuro Sudeta, *Pjesme I*, str. 88. (*Pokušaji*). (Hrvatska Prosvjeta VIII/I 1921).

53 Primjer naveden prema Milivoj Solar, *Teorija književnosti*, str. 110. Antun Gustav Matoš, *Pjesme — Pečalba*, uredio Dragutin Tadijanović, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti — Razred za suvremenu književnost — Institut za književnost i teatrologiju, Sabrana djela Antuna Gustava Matoša (1873–1914 — 1973), urednički i izdavački odbor: Marijan Matković, pred., sv. V., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Liber, Mladost, Zagreb 1973, str. 56.

Može se ustvrditi da je ova Sudetina pjesma iz njegovih đачkih dana, bilježena onom istom intimnom iskrenošću koju čitamo u njegovim prvim stihovima, kao i u posljednjim stihovima pjesme *U crmini*⁵⁴. Pisana je »u bojama« Matoševe pjesme *Utjeha kose*, no struktura rime se razlikuje: dok je ona u Sudete, što se odnosi na katrene, *abab*, u Matoša je strukutra *abba*. Obje pjesme »odišu« tamom i smrću, pa iako bi bilo pretjerano Matoševoj *Utjehi kose* zaniijekati religioznost, što je za pravo i nemoguće, jer bez obzira na konačni zaključak, tema smrti sama po sebi u čovjeku budi religiozna pitanja, u Matoša ona nije naznačena konfesionalno. Sudetina religioznost, konfesionalnost, ipak je neposrednija. To posebno naglašavaju riječi: crkva, svijeća, mir, pokoj, srce, ali i *nada*, što ne nalazimo u Matoša: *Majko Bola, moli za mene*. Sam naziv pjesme, *Majci Bola* pruža neku novu nadu, koju *Utjeha kose* može tek nazrjeti, ali ne i pružiti. O estetskoj vrijednosti pjesama ovdje se ne govori; zanima nas »religiozni dojam« koji je u ove dvije tako slične pjesme različit. Obje su dojmljive, mada se mora priznati da je estetski Matoševa *Utjeha kose* superiornija. Vrijednost pak ovog Sudetina »pokušaja« je u neposrednosti i iskrenosti doživljaja. Njegova tama nije tama estetskog ugođaja, ona je polutama bolesna mladića koji kroz nju, pun nade, traži pokoj i utječe se *Majci Bola*.

6. Euharistija u pjesmi *Nedjelja*⁵⁵

*Nedjelja*⁵⁶

Nedjelja. Proljeće. Podne.
Veselo zvona zvone.
Jabuke u nebo rone
i sipaju cvjetove plodne.

Podizanje. Ulica cijela
u bijelo obučena moli.
Golgota. Povorka boli
i jedna hostija bijela.

54 Zanimljivo je primijetiti da podosta Sudetinih pjesma nosi isti naslov, a da se ne radi o istim pjesmama. *U crmini* — pjesma izašla u *Domaćem ognjištu*, 30. travnja 1927, na dan pjesnikove smrti.!

55 O temi euharistije zanimljiva zapažanja daje Božidar Petrač u svom članku »Euharistija u hrvatskom pjesništvu 20. stoljeća«. Vidi u Božidar Petrač, »Euharistija u hrvatskom pjesništvu 20. stoljeća« u Ivan Šestak, ur., *Religijske teme u književnosti*, str. 238–247.

56 Đuro Sudeta, *Pjesme I*, str. 154. (*Osamljenim stazama*, str. 24.) (*Zora — Luč* 1920/21). Mate Ujević na str. 180. u Bibliografiji u *Pjesme I* naznačuje: »U Z. čl. pjesma od 7. do 12. stiha glasi:

'na davne golgotske boli,
sjeća hostija bijela.
I gle! Tri ptice lete
iz neba. Padaju sunca.
Sa svakog modrog vrhunca
Tri bijele hostije svete.'
Posljednji stih u 'Z. čl.' glasi:
'To sjen ih je Kristov dirno.'«.

A tamo tri ptice lete
i oblaci s mnogo sunca,
za crkvom potočić bunca
nabožne flažiolete⁵⁷.

I moje je srce mirno.
Podne. Zvonjava čista.
Svak prozor od sreće blista –
To sjen ga je Hristov dirno.

Prosudbu pjesme Nedjelja započinjemo navodom iz Petračeva članka *Euharistija u hrvatskom pjesništvu 20. stoljeća*: »Đuro Sudeta u pjesmi *Nedjelja* nadahnut je središnjim dijelom misnoga slavlja, Pretvorbom — Podizanjem. Dominiraju kratke rečenice, nabačene potezom kista kao skica čistoga dojma i sretnoga osjećaja: *Nedjelja. Proljeće. Podne. / Veselo zvona zvone*»; *'Podizanje. Ulica cijela /u bijelo obučena moli. / Golgota. Povorka boli/ i jedna hostija bijela*. Pejzaž odiše i zvoni posebnom nabožnošću. Posljednja strofa implicira Kristovu stvarnu prisutnost: *'I moje je srce mirno. /Podne. Zvonjava čista. / Svak prozor od sreće bista — / To sjen ga je Hristov dirno.*«⁵⁸ Mogli bismo reći da Petrač u ovoj kratkoj prosudbi Sudetine pjesme zahvaća u samu njezinu bit. No obratimo pozornost i na neke stilske osobine pjesme. Kao i Pjesma Mariji, i ova se pjesma sastoji od četiri strofe, i to katrene, čija rima slijedi shemu *abba*. Sama po sebi ova shema ne mora imati neko presudno značenje, iako pjesmi *Nedjelja* daje poseban smirujući ugođaj. A i figura asonance (a, e, o,), posebice u prvoj strofi, stvara specifičnu toplinu.

I ovdje, kao i u *Pjesmi Mariji*, slijedimo kratku analizu po strofama. Nedjelja sama po sebi već podsjeća, pogotovo kršćanina, na posebno određeni dan za početak i odmor. Zvona pozivaju vjernike na misu, a naš pjesnik sve to spaja s isto tako »radosnom« prirodom koja kao da s čovjekom proživljava tu radost. Druga strofa je upravo nabijena kršćanskim elementima, npr: *podizanje, bijelo, molitva, Golgota, povorka, hostija*. A sve se to stapa u pjesnikovu osjećanju boli, što posebno pojačavaju riječi *Golgota* i *povorka boli*. Mogli bismo reći da tako intenzivira doživljaj onoga što je za kršćanina središnje, a to je euhristija. Treća pak strofa isprepliće zvukove prirode, koji kao da isto slave tu *Nedjelju* na sebi osebujuć način. Mogli bismo ustvrditi da pjesnik intimizira, i na osobit način stopljen sa sebi bliskom okolicom, osjeća kršćanske vrijednosti. U posljednjoj strofi Sudeta osjeća svojevrzni mir, taj mir rađa posebno pjesnikovo raspoloženje radosti koje se dakako u pjesmi prenosi na čistu zvonjavu i personifikacijsko blistanje prozora od sreće, a kako i ne bi kada ga je dotakla Kristova sjena.

57 Flažolet franc. flageolet — mala frula, frulica; dakle ovdje bi trebalo stajati flažiolete! Vidi u Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, str. 436.

58 Božidar Petrač, »Euharistija u hrvatskom pjesništvu 20. stoljeća« u Ivan Šestak, ur., *Religijske teme u književnosti*, str. 242. i 243.

U pjesmi se nalazi nekoliko specifično kršćanskih religijskih pojmova, koji nam pružaju doživljaj vjerskih trenutaka. Pojasnimo te pojmove ukratko s liturgijskog aspekta:

Nedjelja — kod Ignacija Antiohijskog nalazimo misao da nedjeljno slavlje postaje upravo razlučujućim znakom između kršćana i onih koji su po starom poretku slavili subotu. Tako su kršćani pozvani k novoj nadi i žive opslužujući dan Gospodnji, kada je po njemu i njegovoj smrti nastao naš život.⁵⁹ U kasnom srednjem vijeku i u novije vrijeme naglašavala se zapovijed nedjeljne mise i svaki se prekršaj te vrste smatrao ili smatra teškim grijehom.⁶⁰

Euharistija — u *Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* možemo pročitati: »Najsvečaniji čin kršćanskog kulta i jedan od glavnih sakramenata, ustanovljen od samog Krista za vrijeme njegove posljednje pashalne večere s apostolima (Mt 16, Mk 14, Lk 22) kao spomen čin njegova otkupiteljskog djela, znak njegove trajne prisutnosti među ljudima i faktor zajedništva njegovih sljedbenika, kršćana.«⁶¹ U samoj se pjesmi imenom ne pojavljuje.

Misa — prema lat. *mittere* što znači slati, otpuštati. Riječ je o obredu kojim se aktualizira sakrament euharistije, u kojem se po Kristovim riječima kruh i vino pretvaraju u njegovo tijelo i krv, te se dijele vjernicima. Oblik mise se definitivno formirao u IV. i V. stoljeću. Valja naglasiti da je njen bitni dio, a to je pretvorba, uvijek ostajao isti. Po sadržaju se misa dijeli na liturgiju riječi i liturgiju euharistije. Pojedinačini djelovi mise su: Introit, Pristupne molitve, Kyrie, Gloria, Molitva, Poslanica, Gradual, Sekvencija, Evanđelje, Homilija, Vjerovanje, Molitva vjernika, Prikazanje, Pranje ruku, Molitva nad darovima, Predslovlje, Svet i Blagoslovljen, Kanon, Oče naš, Jaganjče Božji, Pričest, Popričesna molitva, Otpusni pozdrav i otpuštanje.⁶² U samoj se pjesmi imenom ne pojavljuje, ali spominjanjem Podizanja i hostije u cijelosti se na nj aludira.

Naglasili smo da je *Pretvorba* bitni dio mise. Zanimljivo je da Sudeta spominje njezin specifični oblik *Podizanje*, pa tako u već spomenutom *Leksikonu* čitamo da u slučajevima kada je svećenik za vrijeme pretvorbe zbog orijentacije leđima okrenut vjernicima, tako da oni ne mogu pratiti zbivanje na oltaru, svećenik tada neposredno nakon pretvorbe podiže hostiju i kalež s vinom u zrak iznad svoje glave da bi ih vjernici mogli vidjeti i odati im štovanje.⁶³

Hostija — dolazi od lat. riječi *hostia* što znači žrtva, žrtveni prinos. Inače to je tanak, okrugao komadić beskvasnog kruha koji misnik posvećuje kod euharistije ili mise. Kad se prikazuje zajedno s kaležom, hostija označuje Kristovu žrtvu na

59 Vidi Adolf Adam, *Uvod u katoličku liturgiju*, II. izdanje, uredio Anton Benven, prev. Ante Ančić, Marko Babić, Anton Benven, Tomo Knežević, Marin Škarica, Zvonko Pažin, Benedikt Vujica, Vladimir Zagorac, Hrvatski institut za liturgijski pastoral, Zadar 1993, str. 283. U daljnjem tekstu ovo djelo navodimo kao: Adolf Adam, *Uvod u katoličku liturgiju*.

60 Adolf Adam, *Uvod u katoličku liturgiju*, str. 283.

61 *Leksikon ikonografije ...*, str. 222. i 223.

62 *Leksikon ikonografije...*, str. 403—405.

63 *Leksikon ikonografije...*, str. 462.

križu.⁶⁴ S obzirom na drugu strofu, čini se da je Đuro Sudeta dobro poznao vjeru i tradiciju u kojoj je odgojen. Sudeta je zapravo bio praktični vjernik.

Bijelo — smatra se znakom nevinosti duše, i čistoće i svetosti života. U Bibliji je tako Krist kod preobraženja obućen u haljine koje su bijele kao svjetlo. (Mt 17, 2)

Molitva — poticaj za svakodnevnu molitvu, posebice prvotne zajednice, potječe od Isusa. U Evanđeljima nalazimo svjedočanstvo o Isusu kao velikom molitelju (Mt 6, 9–13; Lk 11, 2–9), a sam je upozoravao kako valja moliti i da se u tome ne smije posustati (Lk 18, 1). Tako se više puta susreće njegova opomena na budnost (Mk 13, 35; 14, 38; Mt 24, 42; 25, 6; Lk 11, 5–13; 12, 35–40).⁶⁵

Golgota — prema aramejskom *gulgutha* što znači lubanja. Također lat. *calvaria*, a dolazi od *calva* što također znači lubanja. Riječ je o brežuljku izvan jeruzalemskih zidina na kojemu su se izvršavale smrtno kazne i gdje je prema kršćanskoj predaji razapet Krist.⁶⁶

Povorka ili procesija (od lat. *processio*) ide s jednog mjesta na drugo ili se obilazeći vraća na mjesto polaska. Pritom se uvijek nosi neka sveta star ili znak.⁶⁷ No s obzirom na stih *Golgota. Povorka boli...* čini se da Sudeta opisuje ono što se odnosi na naš prethodni pojam, a to je Kalvarija, kojom se od ranog baroka nazivaju i mjesta u prirodi gdje je smješteno četrnaest postaja križnog puta. Obično su smještene na niskim brežuljcima kraj crkava, tako da je prva postaja smještena u podnožju, na vrhu dvanaesta postaja s raspećem i tri križa, a nedaleko od vrha, pri spustu ili u samoj crkvi, trinaesta i četrnaesta postaja. Često je uklopljena u planirani park.⁶⁸

Priroda — s obzirom da Đuro Sudeta na kraju svoga životnog puta postaje franjevac trećoredac, valja uočiti sličnost s Franjom Asiškim koji pokazuje ljubav prema divljim životinjama i sićušnim bićima te sposobnost sporazumijevanja s njima, što dostiže vrhunac u njegovoj propovijedi pticama.⁶⁹ Vidimo da i Đuro Sudeta jednako tako voli prirodu.⁷⁰

Zvona — tal. *campana* prema pokrajini Campaniji. Prema predaji su prva zvona izrađena u Noli u Campaniji. Njihova se upotreba u kršćanstvu spominje potkraj VI. stoljeća, a uveo ju je Grgur iz Toursa radi sazivanja monaha na molitvu. Od VII. st. nadalje u Italiji je upotreba zvona redovita praksa poradi sazivanja vjernika na liturgijske čine. Potkraj istog stoljeća počinju se graditi posebni tornjevi u koje se smještaju zvona da bi se dalje čula.⁷¹

64 *Leksikon ikonografije...*, str. 256.

65 Vidi Adolf Adam, *Uvod u katoličku liturgiju*, str. 261.

66 Vidi *Opća enciklopedija*, sv. 4 (Iz–Kzy), Josip Šentija, gl. ured., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1978, str. 225. stup. I., te *Leksikon ikonografije...*, str. 317.

67 *Leksikon ikonografije...*, str. 487.

68 *Leksikon ikonografije...*, str. 317.

69 *Leksikon ikonografije...*, str. 234.

70 Usput vidi u bilješki 4. ovoga rada.

71 *Leksikon ikonografije...*, str. 593.

7. Pjesnik sutona⁷²

*U sutonu*⁷³

U predvečerje, kada sumrak pada
I plava magla, dok se dolom vije –
U mojoj duši čudni nemir vlada,
I teška bol mi na srce se svije.

U suton tih, dok mjesec srebro lije
Pod bedemima starog, mrtvog grada –
Tad moje srce sve tužnije bije
Pod dojmom davno proživjelih jada.

I slutim tad: nečujno će proći
Kroz miris topli jedne kasne noći
Sve sumnje, što mi usnut ne daju –

I srest će mi se pogled s Nazarencem
Kom blage oči pod trnovim vijencem
U mene tako tužno gledaju.

Pjesma *U sutonu* objavljena je u *Hrvatskoj Prosvjeti* 1922. Mate Ujević je u svom izdanju svrstava u *Pokušaje*. Zanimljivo je primijetiti kako pjesnik voli riječ *suton* i često je upotrebljava u svojim pjesmama. Navedimo samo pjesme gdje je u naslovu izričito spominje: *Suton* — čak četiri naslova, *U sutonu* — dva naslova, *Sutoni*⁷⁴, te brojne druge pjesme čiji je naslovi sugeriraju ili su joj slični. Sudeta često upotrebljava tu riječ i njezine sinonime. Kao i riječ *suton*, tako i cijela pjesma prolazi svojevrsnu gradaciju; naime *suton* zaista može značiti vrijeme u koje »zalazi sunce«, može biti doživljaj toga »zalaska sunca«, može biti svojevrsno poistovjećivanje čovjekova trenutnog stanja sa *sutomom*, ali i neprestano očekivanje pravog *sutona*, iza kojega više neće doći svitanje! Iako su ugođajem i ritmom prve dvije strofe, čija je shema abab, vrlo slične, uporabom riječi *ipak* su gradacijski različite, a stoga i misaono. U prvoj osjećamo pjesnikov nemir koji mu stvara bol, a u drugoj susrećemo tužnog pjesnika čija bol izaziva sjećanja proživjelih problema ili jada, kako ih sam pjesnik naziva. Dolaze i sumnje, često takve da čovjeku ne daju mira, jer se na njih ne može odgovoriti na razini čovjek — čovjek niti na razini čovjeka samog. To nije dovoljno. Nužan je susret s onostranim, Bogom; za kršćanina je nužan susret s Nazarencem, s Isusom Kristom.

72 Usput, tako ga zove njegov prijatelj Ivo Horvat. Vidi Ivo Horvat, »Uspomena na pjesnika Sutona«, Uz 5. godišnjicu smrti Đure Sudete, *Luč*, god. XXVII, broj 9–10, 1931/32., str. 253–259. Također vidi i Ilija Jakovljević, »Pjesnik sutona«, u Đuro Sudeta, *Sutoni*.

73 Đuro Sudeta, *Pjesme I*, str. 102. (*Pokušaji*), (*Hrvatska Prosvjeta*, IX. 1922). Vidi također Bibliografija u Sudeta, *Pjesme I*, str. 183. Inače ovaj naslov nosi i pjesma iz zbirke *Sutoni*. Vidi u Đuro Sudeta, *Pjesme II*, str. 184.

74 Vidi »Sadržaj« u Đuro Sudeta, *Pjesme I i II*.

Valja ponešto reći i o ugođaju koji proizvode Sudetine pjesme, pogotovo ovakvog stila. Stil ovog pjesnika jest, iako piše o boli i smrti, privlačan. To svakako zahvaljujemo i njegovu odabiru riječi i sintagma, pa tako čitamo: predvečerje, sumrak, plava magla, tih suton, mjesec srebro lije, topli miris, kasne noći, blage oči, pod trnovim vijencem. To stapanje čovjekovih osjećaja s prirodom, ili možda priroda u kojoj se zrcale čovjekovi osjećaji, ta jedna sraslost čovjeka i njegove okoline ostaje pomalo zagonetna i otvorena, jer nije sasvim jasno je li plava magla odraz pjesnikova duha ili pjesnik zapaža ono što drugima nije dano vidjeti tako jasno. Stoga je zanimljiva, ali i dosljedna ova Petračeva misao: »O lirici Đure Sudeta uvijek se u hrvatskoj književnoj kritici pisalo s prilično strahopoštovanja. Na raznim uzorcima mogla su se čuti gledišta po kojima se ovaj prerano umrli pjesnik neposredno podvlačio pod kožu čitalačke javnosti, čitao se s velikim oduševljenjem, njegova poezija bila je 'vječnom pratilicom' niza hrvatskih intelektualaca koji nisu mogli zaobići jedan takav stvaralački usud, koji su uvijek nastojali pronaći u Sudetinim stihovima blagost i jednostavnost, neposrednu ljepotu i melankolično osjećanje života, ili, pak, specifičnu religioznost oko koje su se znala, mora se reći, uzalud lomiti koplja i istraživati njezina pozadina. Bilo ih je koji su mu predbacivali nedovoljno eksplicitnu vjerničku poziciju; bilo ih je koji su je pretjerano naglašavali. Ni jedni ni drugi nisu pogodili, i nisu bili odveć korisni u svojim određivanjima korijenja Sudetina pjesništva. Oспоравати, naime, Sudetinu religioznost ili je svesti na puku utjehu u danima razbuktale bolesti koje se kraj neumitno približavao, baš kao i sa strašću dokazivati Sudetino katolištvo, nije mogao biti pravi put razumijevanju, prihvaćanju i vrjednovanju Sudetine lirike.«⁷⁵

8. Ukratko o još dvije Sudetine pjesme

*Praznina*⁷⁶

Kako je tužno, kad su boje sure
i ljudi prolaze i ništan ne misle,
a žene kod kuće ko sjene se stisle
i šute i tupo kroz prozore zure.

Kad ulicom prođe sve, što sretno živi,
i nitko ni riječju Boga ne nazove,
kada kiša šiba mračne jablanove
i muklo se spušta vlažni suton sivi.

75 Božidar Petrač, »Sudetina lirika«, u Đuro Sudeta, *Sveta žrtva*, Izabrane pjesme, str. 123. i 124.

76 Đuro Sudeta, *Pjesme II*, str. 200. (*Sutoni*, str. 75.) (*Luč XXII* 1927). Mate Uvjević na str. 225. u Bibliografiji u *Pjesme II* ovako naznačuje: »Autograf Bilj. 17. ima 5., 7. i 8. stih drukčije nego u L. i u S.:

'Kad ulicom prođe sve, što još živi...
mutna kiša šiba gorde jablanove,
kad se muklo spušta vlažni suton sivi.«
Četvrte strofe u autografu nema.

O kako je tužno, kad je život prazan,
kada pusto teče ko voda u žlijebu,
ko oblaci vjetrom nošeni po nebu...

A u noćnoj tami na raskršću gradskom
stara crkva kisne — znamen svoga vijeka,
i Bog u njoj plače i uzalud čeka.

U pjesmi se nazire problem čovjeka 20. stoljeća. Pjesnik ovdje sumornim tonovima iznosi svoj osobni dojam otuđenosti modernog čovjeka. Otudenost se ovdje tumači ili osjeća kao nedostatak ili prestanak komunikacije čovjeka i Boga. Tipično za Sudetu, dojam otuđenosti još je više pojačan pjesnikovim doživljajem prirode. Spomenimo samo neke stihove: kada kiša šiba mračne jablanove /i muklo se spušta vlažni suton sivi. / ko oblaci vjetrom nošeni po nebu. Znakovit je i sam naziv pjesme.⁷⁷ Onaj tko riječju ne zaziva Boga i uljuljava se u raznim »ovosvjetskim« temeljima, mora osjećati prazninu, ali iskušenje postaje tim veće što ponekad i vjernik u nekoj svojoj vjerskoj krizi može također osjećati prazninu i sumnju.⁷⁸ Izražava li Sudeta također u zadnjoj strofi, *A u noćnoj tami na raskršću gradskom/stara crkva kisne — znamen svoga vijeka, / i Bog u njoj plače i uzalud čeka*⁷⁹, neke svoje sumnje? Čini nam se da je naš pjesnik ovdje tematski suvremen, moderan, a da ipak ostaje u okviru svojega kršćanskog nadahnuća. Tradicionalan možda, ako se razmatra rimovani stih. Tematski, on je ovdje pjesnički blizak i Kranjčeviću, i Matošu, i Šimiću i generaciji hrvatskih pjesnika 20. stoljeća. Pogledajmo sada drugu pjesmu.

*Kroz šibe života*⁸⁰

Ne mogu se smijati, plakat ne mogu,
da bolesne razgalim grudi,
kamen je teški na mojoj duši,
na njemu kunu ljudi.

U njega sve sam već prelio boli,
sve dane mladosti svoje,
s njime ću u grob žalostan leći
jeseni kasne koje...

77 Ovu pjesmu s obzirom na njezinu formu Dubravko Jelčić naziva sonetom. Dubravko Jelčić, »Poezija Đure Sudete«, u Đuro Sudeta, *Izabrane pjesme*, str. 78.

78 Vidi usput Pravila za raspoznavanje duhova, u Ignacije Lojolski, *Duhovne vježbe*, Duhovne vježbe — Upute za davanje vježbi (Direktorij) — Dokumenti koji objašnjavaju tekst Duhovnih vježbi, Biblioteka Duhovni život, Knjiga 1, uredio Niko Bilić, Filozofsko— teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 1998, str. 89–94.

79 Drago Šimundža, »Paradoksi vjere i nevjere u književnosti«, u Ivan Šestak, ur., *Religijske teme u književnosti*, str. 171–196.

80 Đuro Sudeta, *Pjesme II*, str. 99, (*Ovršje*) (*Orlovska misao* 1927/28).

Snoseći strpljivo pogrdni veo
ništa već ne ćutim sada,
već se i ne sjećam, da sam čovjek
i da sam i bio kada...

Ej, što će jecaj, kikut i radost,
ja svega ne trebam toga,
ne trebam suza, kletve ni ljudi,
tek jaku vjeru u Boga!

Bolom i slutnjom smrti shrvani pjesnik (što je i logično kada je riječ o neizlječivoj bolesti) ne treba zaista više ništa iz »ovoga« svijeta, on mu nema ništa novo za ponuditi, a u smrt to i tako ne može ponijeti. Ono što treba jest jaka vjera u Boga. Može se zamijetiti da ova pjesma nije napisana uobičajenom pjesnikovom rimom abba, već shemom *abcb*. Doista je teško reći zbog čega Pjesnik odabire ovakav način rimovanja, no vjerojatno to i odgovara ovoj zapravo pokajničkoj pjesmi. Naime bolesnom pjesniku ne preostaje ništa drugo doli utjecanje Bogu. To utjecanje, ta jaka vjera u Boga jest posljednja pjesnikova nada. Nevjerojatna je i zapanjujuća prisutnost tog osjećaja nemoći i blizine smrti. Vjerojatno ni ne možemo zamisliti kako ljudi koji umiru naslućuju što im se događa.

Zaključak

Teško da će itko ostati ravnodušan kada pročita barem neku od Sudetinih pjesama. Ovdje ne želimo, naravno, upotrijebiti nečiji autoritet da bismo time potkrepljivali njihovu vrijednost, no želimo upozoriti da je ovaj skromni i nenametljivi pjesnik možda zaslužio i veću pozornost i pravedniju kritiku od ovakve: »u književnoj je kritici ostao gotovo unisono okarakteriziran kao tradicionalist, zakašnjeli romantik, tek pjesnik uskog motivskog dijapazona: bolesti i smrti (...)«⁸¹ Zanimljivost i značajnost našega pjesnika vidimo upravo u nadilaženju ovih zadanih okvira. Naime čini nam se da je osim versifikatorske, misaone i intuitivne nadarenosti za svakog pjesnika bitna autentičnost. Pa ako je itko autentičan u svojoj boli i naslućivanju smrti, onda je to zaista Sudeta. Upravo ta iskrenost, nepatvorenost Pjesnikova doživljaja vlastite egzistencije, pretočeni u ambijent prirode i njegovo intimno komuniciranje s Bogom, Isusom i Marijom, čini ovog Pjesnika svježim i svaki puta drukčijim, makar tematski raspon riječi možda i ostaje skučen.⁸²

Kako je svako istinsko pjesništvo slojevito, a svojim simbolima često i višeznačno, tako i u Sudetinu pjesništvu postoje slojevi koji se međusobno isprepliću i

81 Miroslav Šicel, »Religiozni aspekt u pjesništvu Đure Sudete«, u Ivan Šestak, ur., *Religijske teme u književnosti*, str. 296.

82 Slične misli o pjesniku nalazimo i u: Mate Ujević, »Riječ o pjesmama g. Sudete«, *Luč*, str. 61–63. i Mate Ujević, »Đuro Sudeta« u Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 310–312. Vidi također Miroslav Šicel, »Religiozni aspekt u pjesništvu Đure Sudete«, u Ivan Šestak, ur., *Religijske teme u književnosti*, str. 301.

prožimlju. Pjesnikov unutarnji, samo njemu znan doživljaj svijeta pretače se u ovaj izvanjski često prirodom; prisutan je i gradski krajolik, svijet boli i smrti, sve do Pjesnikova dodira s božanskim. Poradi toga u ovom je izlaganju, u svih deset pjesama, naznačen Pjesnikov doživljaj Boga, svaki puta osvjetljen iz nekoga drugog kuta i neke druge potrebe. Ovaj pjesnik jednostavno živi s Bogom, utječe mu se, iako ponekad, shrvan svojom bolešću, blago naznačuje svoje sumnje, koje su zapravo njegove vjerničke krize. U svojoj »malenosti« i »skučenosti« on je zapravo velik pjesnik koji pogađa upravo one, u čovjeku nikada do kraja raščlanjive osjećaje. I završimo ovo naše izlaganje jednom zanimljivom usporedbom. »Sudeta izričito veli: 'Za mene je glavni osjećaj, a ne logika'. Za A. B. Šimića su racionalnost i logika bile na prvom mjestu. Ta razlika između Sudeta i Šimića naročito je uočljiva u njihovim pjesmama o smrti. Sudeta kršćanski tih i pomiren sa sudbinom, Šimić oštar, čak pomalo grub, što je, najvjerojatnije, bilo razumsko potiskivanje vlastitih muka, jer nitko pred smrću nije ravnodušan.«⁸³

THOUGHTS ON THE RELIGIOUS ELEMENTS IN ĐURO SUDETA'S POETRY

Natali Hrbud

Summary

Much has been written about Đuro Sudeta (1903–1927), the poet who died too young, but who continues to live in the hearts of a great number of lovers of beautiful verse. Many articles have been written about him, as is evident in the footnotes of this essay. This article deals with those of Sudeta's poems in which religious elements are present, as follows: A Song to Mary; To the Dolorous Mother; Sunday; Your Will; Intimacy; Eternal Sacrifice; O Father, O God; At Twilight; Emptiness; The Whiplashes of Life. The author of these poems discloses his problems, his attitudes, his doubts, his fears and all that renders man a creature totally dependent upon Another, upon God. The poem Sunday is discussed at length as it abounds in liturgical concepts: these are briefly discussed in the article.

83 Nikola Miličević, »Pjesnik Đuro Sudeta (1903.–1927.)« u Đuro Sudeta, *Izabrana lirika*, str. 8. Vidi također Drago Šimundža, *Bog u djelima hrvatskih pisaca: vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*, str. 266, te Đuro Sudeta, *Proza II*, str. 165.